Member since 2018
JM13714

Studia i rozprawy

Tomasz Leszniewski*

O potrzebie mistrza w świecie nauki, czyli refleksja nad zmieniającą się relacją uczeń – mistrz

Abstrakt

Tekst jest próbą rekonstrukcji relacji mistrz – uczeń kształtujących się w polu naukowym z wykorzystaniem koncepcji Richarda Sennetta (wzory fachowca i mistrza) i Mary Douglas (*grid and group*). Zawiera charakterystykę czterech zróżnicowanych typów relacji wytwarzanych w warunkach występowania bądź braku wspólnych podstaw paradygmatycznych (spójnych narzędzi kategoryzowania badanej rzeczywistości) oraz strukturalnych zależności (dotyczących zasobów materialnych, aparatury laboratoryjnej itp.), które można odnieść do określonych dziedzin wiedzy. Zwraca również uwagę na zróżnicowane potrzeby w zakresie relacji mistrz-uczeń w naukach przyrodniczych oraz społecznych i humanistycznych, a także na możliwe konsekwencje w tym wymiarze powodowane zasadami parametryzacji aktywności naukowej.

Słowa kluczowe: fachowiec, mistrz, kariery sprzężone, koherencja systemu klasyfikacji, struktura grupy.

On the Need of a Master in the World of Science: A Reflection on the Master-Student Relationship

Abstract

The article is an attempt at a reconstruction of master-student relationships which are constructed in the area of science. That analysis is based on the conceptions of Richard Sennett (craftsman and master) and Mary Douglas (grid and group). It presents a characterization of four different types of relationships that was created in the presence or absence of common paradigmatic foundations (coherent tools of

* Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Socjologii.

http://dx.doi.org/10.18778/2450-4491.08.03

categorizing the examined reality) and structural dependencies (regarding material resources, laboratory equipment, *etc*.) which can be referred to specific areas of knowledge. The paper also draws attention to the diverse needs of the master-student relationship in the natural sciences and also social sciences and humanities, as well as underlining possible consequences in this dimension caused by the principles of parameterization of scientific activity.

Keywords: craftsman, master, conjugated careers, coherence of the classification system, group structure.

Wstęp

Funkcjonowanie w roli naukowca czy, jak pisze Florian Znaniecki (1984), uczonego jest efektem społecznych zabiegów na rzecz przyswojenia przez jednostkę określonego wzoru osobowego, który będzie odpowiadał społecznym oczekiwaniom w zakresie aktywności związanej z uprawianiem nauki. Przywołane pojęcie, stosowane przez Znanieckiego, sygnalizuje procesualność wchodzenia w ten typ roli i pozyskiwania niezbędnych kompetencji. Bycie uczonym oznacza pozyskanie wymaganej wiedzy naukowej, koniecznej do realizowania dalszych funkcji poznawczych, czyli zdobywania nowej wiedzy, oraz przekazywania jej kolejnym pokoleniom. Rola uczonego zawiera w sobie długi cykl kariery, z założenia niezbędny do przyswojenia rozległej wiedzy, kompetencji oraz ucieleśnionych nawyków zapewniających ciągłość społecznej struktury.

Stawanie się zatem uczonym wytwarza potrzebę pojawienia się roli mistrza, który na tej drodze kariery będzie pomocnym przewodnikiem. Znaczenie tego typu relacji wynika również z istotnej funkcji mistrza, który odpowiada za wprowadzenie na pozycję uczonego terminującego adepta, używając do tego wszelkich możliwych środków, zasobów, którymi sam dysponuje, bądź będących w jego zasięgu z uwagi na posiadany kapitał społeczny. Ten asymetryczny układ relacji społecznej ze swej natury oparty jest na stosunku władzy. Jednostka, która nie jest w stanie odwzajemnić się w procesie społecznej wymiany, skazana jest na uległość i podrzędność względem dominującej roli mistrza (Kempny, Szmatka 1992). Oznacza to, że charakter owej relacji jest wynikiem strukturalnych uwarunkowań i w takiej perspektywie winien być również analizowany, gdyż w tym przypadku stosunek władzy nie wynika z indywidualnych dyspozycji, lecz z systemowej zależności.

Poniższa refleksja stanowić będzie próbę zmierzenia się z kwestią dokonujących się zmian w relacji uczeń – mistrz w kontekście kariery akademickiej powodowanej przemianami społeczno-kulturowymi w naszym kraju oraz zwrócenia uwagi na uwarunkowania strukturalne, tzn. specyfikę organizacji systemu naukowego, który może sprzyjać poszerzaniu zakresu władzy mistrza nad uczniem, bądź ograniczaniu owej zależności w aspekcie aktywności naukowej.

Mistrz czy fachowiec? Kulturowe tendencje w walce o szacunek

Aktywność ludzka w rolach społecznych obok zabiegów na rzecz funkcjonalności wynikającej z wypełniania określonych społecznie zadań zawiera w sobie, w większym bądź mniejszym stopniu, starania o szacunek i społeczne uznanie. Odwołując się w tym miejscu refleksji do rozważań Richarda Sennetta (2012), dotyczących problemu zdobywania szacunku przez współczesnego człowieka w świecie nierówności, możemy przyjąć, iż opisane przez niego kulturowe tendencje nie omijają także roli uczonego. Postępujący proces racjonalizacji świata prowadzi do wzrostu znaczenia ludzkiego talentu, który w nawiązaniu do włożonego osobistego wkładu w jego rozwój stanowi podstawę struktury społecznej, statusu jednostki oraz przyznanego prestiżu. Społeczeństwo reguluje zatem źródła zbiorowego szacunku, które opierają się na trzech kulturowych oczekiwaniach. Po pierwsze, źródłem społecznego uznania jest samorozwój człowieka opierający się na wykorzystaniu własnych talentów i zdolności. Po drugie, troska o samego siebie oznaczająca gotowość jednostki do samodzielności i samowystarczalności zapewnia uznanie ze strony otoczenia. W konsekwencji społeczeństwo zostaje zwolnione z konieczności zabezpieczania potrzeb takiego człowieka, gdyż w sposób wystarczający czyni to on sam. Po trzecie, źródłem szacunku są także akty troski o innych potrzebujących, którzy samodzielnie nie są w stanie zadbać o własny los i materialne zabezpieczenie. Jednostka, dzieląc się swoimi dobrami, może liczyć na uznanie społeczne (2012: 70–71).

Odnosząc owe źródła społecznego uznania do roli uczonego i relacji uczeń – mistrz, możemy raczej pominąć, z różnych powodów, kwestie dotyczące dzielenia się własnymi zasobami materialnymi z innymi potrzebującymi. Na plan pierwszy zdaje się wysuwać troska o własny rozwój, której odzwierciedleniem staje się pozycja mistrza oraz kariera ucznia mającego w przyszłości zastąpić jego miejsce. Zatem można uznać, iż relacja łącząca ucznia z mistrzem opiera się na wymianie podporządkowania ucznia i mistrzowskiej władzy oraz gromadzonych aktów uznania, które uczeń zawdzięcza mistrzowi. Współpraca i zależność względem mistrza jest dla ucznia przepustką do uzyskania pozycji społecznej dającej uznanie i szacunek ze strony otoczenia.

W Sennettowskiej diagnozie współczesnej rzeczywistości, w której kluczową rolę odgrywa dziś indywidualizm, realizacja kulturowych tendencji orientujących człowieka na poszukiwanie społecznego szacunku i wartości własnej osoby napotyka możliwość alternatywnego wyboru między dwiema odmiennymi strategiami. Pierwsza jest realizacją wzoru fachowca, a druga mistrza (w Sennettowskim rozumieniu). Fachowiec jest przede wszystkim zorientowany na cel. Realizuje swoje zawodowe zadania, chcąc być dobrym, a nawet doskonałym w tym, co robi. Wyznacznikiem szacunku jest dla niego to, w jakim stopniu zbliża się do kulturowo ustanowionego ideału. Uznanie dla samego siebie zyskuje w relacji do społecznej

normy, a nie akceptacji czy poklasku innych występujących w roli publiczności jego poczynań, tak naprawdę nie potrzebuje on żadnego audytorium. Mistrz natomiast swój szacunek pozyskuje przez akty uwiedzenia. Potrzebuje on podziwu publiczności opartego na zazdrości ucznia, aby być jak jego mistrz, wyrażającego zarazem chęć bycia kimś innym niż jest. „Wystarczy po prostu naśladować osobę, w którą pragniemy się przeistoczyć" (2012: 97).

Konsekwencją realizacji wzoru fachowca jest jednak wyobcowanie, alienacja zarówno ze środowiska, jak i samego siebie. Jednostka traci potrzebę relacji społecznych, gdyż uznanie i wartość samego siebie łączy z realizacją abstrakcyjnych norm doskonałości. Nie potrzebuje zatem porównań, które pozwoliłyby jej podnieść samocenę, ale również własnych naśladowców. Uczeń w tym układzie jawi się jako niekonieczny, niemający nic do zaoferowania naśladowca, starający się jednakże odwzorować nie tyle osobę uczonego-fachowca, co odpowiedzieć na oczekiwania społeczne wpisane w jego rolę. Zatem w tak zdefiniowanym związku ucznia z jego nauczycielem kluczowym staje się nie osoba nauczyciela, co raczej zespół norm i wartości wpisanych w rolę uczonego.

W przypadku wzoru mistrza konieczna jest relacja łącząca go z uczniem, mająca jednak charakter asymetryczny i dająca podstawę stosunku władzy. Mistrz potrzebuje wyłącznie ucznia, który wyraża pożądanie bycia jak mistrz, ale nim nie jest i nigdy nie będzie, nawet w momencie rozwoju kariery i sukcesów na polu nauki. Zawsze musi zostać zachowana różnica, a dokładniej nierówność między mistrzem a uczniem, gdyż tylko ona gwarantuje uwiedzenie i zazdrość. Jak pisze Sennett (2012):

> Człowiek wybitny jest niczym celnik na granicy, który przywołuje podróżnych, by oświadczyć im, że mają niewłaściwy paszport. Podróżni próbują dyskutować, celnik odpowiada: 'Pokaże ci, jak paszport powinien wyglądać'. 'Ale przecież mój paszport wygląda dokładnie tak samo'. Teraz właśnie dokona się uwiedzenie. 'Cóż, wygląda tak samo, ale nie jestem jednak pewien'. Wtedy uwiedzenie zostaje skonsumowane. Imigrant patrzy w swe dokumenty i myśli: 'Mój paszport, choć autentyczny, nie jest wystarczająco dobry (tamże: 98).

Tak rozumiana rola mistrza w przypadku uczonego ma za zadanie wprowadzenie i utrzymanie dystynkcji między nim i uczniem, ponieważ jest ona źródłem szacunku i społecznego uznania. Nie jest w interesie mistrza kiedykolwiek ten asymetryczny charakter relacji naruszyć, czyniąc swego ucznia, nawet po długim okresie szkolenia i prób, równym sobie[1].

[1] Barney G. Glaser opisuje poczucie porażki nowicjusza (ucznia), kiedy porównuje się ze swoim idolem, mistrzem i określa to „porównywalną porażką" (1964).

Kariera mistrza i ucznia jako kariery sprzężone

Próbując pogłębić kwestie dotyczące relacji łączącej ucznia i mistrza na polu aktywności naukowej, przedstawione powyżej, a będące wynikiem inspiracji analizami Richarda Sennetta (2012), można odnieść się również do zjawiska opisanego jako sprzężenie karier (Wagner 2005), które stara się wyjaśnić dynamikę i specyfikę owej relacji społecznej. Daje także możliwość dookreślenia kwestii związanej ze współzależnością wykonawców obu ról, która ma być odzwierciedleniem ich odmiennych interesów.

Izabela Wagner (2005), badając rozwój i przebieg kariery zarówno solistów skrzypków, jak i fizyko-biochemików, ukazuje pewną typowość faz owej zawodowej trajektorii, wynikających z zaangażowania się w rolę oraz odnoszenia sukcesów. Można zatem wyłonić trzy zasadnicze momenty w karierze profesjonalisty, uczonego, świadczące o zmieniających się oczekiwaniach środowiska względem osoby mistrza. Pierwszym etapem jest czas wytężonego skupienia na głównych czynnościach zawodowych, czyli w przypadku naukowca na prowadzeniu badań, publikowaniu ich wyników itd. Myśląc o dalszym rozwoju zawodowym, jednostka winna ten etap zwieńczyć sukcesem bądź sukcesami, które uwiarygodnią ją w oczach innych członków własnego środowiska. Związane to jest z pozyskaniem dużego grantu na pracę badawczą, kierowanie projektem czy też publikacja czyniąca jednostkę rozpoznawalną we własnej dyscyplinie naukowej. Drugim etapem jest czas, kiedy aktywności naukowej zaczynają dość istotnie towarzyszyć działania menadżerskie oraz dydaktyczne. Stanowi to konsekwencje wcześniejszych sukcesów, a tym samym środowiskowego uznania, które instytucjonalnie próbuje się wykorzystać do celu związanego z chęcią zapewnienia pokoleniowej ciągłości danego obszaru rzeczywistości społecznej. Trzecim, ostatnim etapem jest okres znacząco słabnącej bądź wręcz zanikającej aktywności badawczej uczonego na rzecz działań na polu organizacyjnym, np. zajmowanie się polityką nauki, tworzeniem reguł funkcjonowania tego systemu itp. (tamże: 27–28).

Zmieniający się według ukazanego powyżej wzoru zakres obowiązków i czynności uczonego czyni uzasadnionym fakt konieczności wyboru i nawiązania relacji z uczniem. Jest to nie tyle wewnętrzna potrzeba podzielenia się z innymi własnymi zasobami w postaci wiedzy, umiejętności, kontaktów, ale w głównej mierze strategia na utrzymanie reputacji środowiskowej w świetle słabnących nakładów na aktywność *stricte* naukową. Wątek ten można potraktować jako rozwinięcie Sennettowskiej koncepcji, nie zaprzeczając opisanym przez niego motywom i potrzebom, kierującym działaniami tegoż mistrza. Owa wzajemna zależność skutkuje sprzężeniem kariery mistrza i ucznia, które to pomimo rozbieżności interesów wydają się sobie potrzebne. Jak ukazuje Wagner (2005), można mówić o różnych formach wykorzystania ucznia przez jego mistrza, czy kiedy mamy do czynienia z potrzebą wykonywania obowiązków laboratoryjnych, na które zajęty już innymi działaniami mistrz nie jest w stanie sobie pozwolić, czy kiedy osiągnięcia będące wynikiem wyłącznie pracy ucznia stają się w prezentacji publicznej dziełem wspól-

nym mistrza i ucznia (kolejność jest nie bez znaczenia). Dodatkowym czynnikiem na drodze sprzęgania karier jest także renoma czy sława ucznia, która także przynosi uznanie i szacunek dla mistrza. W domyśle można to interpretować jako środowiskowo doceniony efekt pracy samego mistrza nad uczniem. Znamiennym może być fakt opisany przez autorkę, emigracji mistrza wraz z jego uczniami, zarówno w skali kraju (przechodzenie z jednej uczelni do drugiej), jak i świata (emigracja do zagranicznych, najczęściej zachodnich ośrodków akademickich). W przeciwnym razie kariera mistrza zostaje poddana regresowi i powraca do pierwszego etapu budowania pozycji wyłącznie poprzez własne aktualne sukcesy.

Analizowany proces sprzęgania się karier mistrza i ucznia zaczyna się od selekcji, która ma pozwolić na wyłonienie zdecydowanie najlepiej zapowiadającego się naukowca, który z racji na swoje sukcesy przyczyni się do renomy mistrza. Oznacza to, że nie uczeń wybiera sobie mistrza, którego za jego wiedzę i kompetencje podziwia, ale podmiotem decyzyjnym w tej mającej się zrodzić relacji jest zawsze mistrz. Towarzyszy temu okresowi również próba pozwalającą zweryfikować dokonany wybór ze strony mistrza oraz uniknąć ewentualnej porażki. Trzeba bowiem przyznać, iż tak jak w przypadku sukcesów ucznia wzrasta reputacja mistrza, tak w sytuacji porażki, niewłaściwego wyboru adepta nauki niechciany ciężar spada także na barki mistrza (2005).

Następnym etapem, po wyselekcjonowaniu właściwego ucznia, jest okres rozpoczynającej się kooperacji aktywnej. Wówczas podejmowane są działania naukowe, które łączą te dwie role (mistrza i ucznia) tak mocno, jako nie występowało to wcześniej oraz prawdopodobnie nie pojawi się nigdy później. Trudno określić, jak długo będzie trwał ten etap na skali czasu, jednakże możemy przypuszczać, że do momentu „usamodzielnienia się" ucznia, tzn. do zmiany jego statusu w środowisku naukowym[2]. Zdolność dotychczasowego ucznia do samodzielnego funkcjonowania w świecie nauki nie prowadzi jednak do zerwania stosunku społecznego łączącego omawiane podmioty. Zmienia on swój charakter, stając się kooperacją pasywną, bierną, regulowaną sprzęganiem się reputacji mistrza z jego wcześniejszym uczniem (2005: 29–31). Zarówno bycie uczniem wyjątkowego naukowca, jak i mistrzem dla odnoszącego sukcesy dawnego ucznia jest tak samo nagradzające i umacnia wysoką pozycję w środowisku.

Uwarunkowania strukturalne relacji między mistrzem i uczniem

Przywołane powyżej argumenty Richarda Sennetta (2012), uzasadniające istnienie dwóch kulturowych wzorów funkcjonowania człowieka w rolach społecznych, analizują problem wyłącznie w perspektywie kulturalistycznej. Mówi on o charakterze człowieka kształtowanym pod wpływem zbiorowych oczekiwań, stymulują-

[2] W wymiarze instytucjonalnym w systemach, w których istnieje habilitacja, uzyskanie tego stopnia naukowego może być wydarzeniem reorganizującym dotychczasową relację ucznia z mistrzem.

cych określone tendencje w działaniach jednostki. Jednakże tak jak w innych sytuacjach i rolach społecznych, tak i w nauce mamy do czynienia ze strukturalnymi wymogami, na których opiera się całościowy system (pole naukowe). Można zatem przyjąć, iż pojawiają się pewne okoliczności, które w zróżnicowanym stopniu warunkują zaistnienie określonego wzorca relacji powstających między uczniem i mistrzem. Celem poszukiwań w tym miejscu staje się chęć dookreślenia tychże okoliczności warunkujących wskazane powyżej kulturowe tendencje.

Pole akademickie, analogicznie do innych społecznie zorganizowanych obszarów zbiorowej aktywności, posiada własną pragmatykę działania, wynikającą z podstawowych zadań do zrealizowania, będących odpowiedzią na oczekiwania społeczne. Można zatem uznać, że celem działalności naukowej jest ustalanie faktów oraz zależności między nimi po to, by wyznaczyć występujące prawidłowości czy regularności zachodzących w naszym życiu zmian, inaczej mówiąc dochodzenie do „prawdy" o świecie. Bez względu na to, czym ta prawda jest? Jak jest rozumiana oraz ustalana w środowisku jej twórców bądź odkrywców? Odpowiedzi na te pytania wyznacza sposób związania jednostki (uczonego) z jego środowiskiem w polu naukowym. Fakt ten pozwala na definiowanie owych zależności w kategoriach strukturalnych.

Otóż starając się uporządkować przestrzeń czynników determinujących ludzką aktywność, w tym także tę związaną z pozyskiwaniem wiedzy, możemy posłużyć się propozycją Mary Douglas (2004, 2011), a mianowicie koncepcją *grid and group* (siatka i grupa) zwracającą uwagę na dwa wymiary regulujące proces instytucjonalizacji działań zbiorowych. Pierwszym jest wymiar odnoszący się do koherencji, spójności grupy w aspekcie kategoryzacyjnym, tzn., w jakim zakresie i jak mocno obowiązują grupowe klasyfikacje porządkujące przeżywaną rzeczywistości (badaną także). Szeroka zgodność używanych kategorii językowych w danej grupie jest także gwarantem konsensusu poznawczego oraz trwałych instytucji społecznych. Proces postępującej konwergencji między grupą a jednostką (uczonym) w zakresie zdolności poznawczych może być zakłócony w wyniku oddziaływań niezorganizowanej wielości wpływów socjalizacyjnych odpowiadających także luźnej strukturze pola naukowego. Drugi wymiar natomiast dotyczy struktury grupy oddającej zagęszczenie stosunków społecznych i wzajemnych zależności poszczególnych członków grupy, osadzonych w stopniu dostępności zasobów niezbędnych do funkcjonowania, w tym przypadku w roli uczonego. Grupa jest dysponentem koniecznych środków pozwalających na poznawczy i naukowy sukces jednostki[3].

Starając się powiązać ze sobą dotychczasowe elementy analizy, dotyczące relacji mistrz – uczeń, można przyjąć, iż funkcjonowanie mistrza jako Sennettowskiego fachowca wymaga w głównej mierze spójności kategoryzacji badanej rzeczywistości. Tylko w takich warunkach możliwe jest wypracowanie wspólnotowo uznawa-

[3] Z uwagi na chęć zachowania spójności narracji zawartej w artykule możliwe jest wyłącznie odwołanie się do poszerzonej analizy, dotyczącej znaczenia czynników strukturalnych w procesie rozwoju wiedzy i funkcji autorytetu z tym związanej, zawartych w innym tekście (Leszniewski 2013).

nej normy fachowości, czyli właściwego wykonywania swojego „rzemiosła", co można ocenić samodzielnie, odwołując się wyłącznie do przywołanej normy. W przypadku realizacji Sennettowskiego wzorca mistrza o wiele istotniejszym staje się więź grupowa oraz wzajemna zależność. Mistrz bowiem potrzebuje uwiedzenia i zazdrości, które mogą się pojawić wyłącznie w konkretnej relacji międzyludzkiej, nie w konfrontacji z abstrakcyjną normą, koherentnym systemem klasyfikacji (mała bądź brak koherencji na tym polu). Oznacza to, że jako typy idealne wyłaniają się po dwie dodatkowe formy realizacji roli uczonego i tym samym rodzaje relacji łączących mistrza z uczniem.

Zgłębiając charakter relacji, stosunków społecznych łączących jednostki zaangażowane w pole naukowe, można zacząć od typu mistrza realizowanego w warunkach rozwiniętej (bogatej) struktury grupowej. Okoliczności te sprawiają, że w relację między mistrzem i jego uczniem wpisana zostaje szczególna troska nie tylko o osobiste uwiedzenie i zazdrość, ale przede wszystkim o reputację w środowisku. Dla ucznia oznacza to również, że kanały mobilności, zmiany statusu są kontrolowane przez relacje wewnątrzśrodowiskowe (bywa, że nieformalne), gdyż w sytuacji braku spójności w wymiarze kategoryzacyjnym trudno o obiektywne, jednoznaczne narzędzia ewaluacji naukowej aktywności. Można wnioskować, iż w tak zorganizowanej przestrzeni pola naukowego rola mistrza dla ucznia pełni bardzo ważną funkcję. Osobiste kontakty mistrza w świecie nauki (kapitał społeczny) stanowią zasób możliwy do wykorzystania podczas konstruowania kariery naukowej przez ucznia. Jeżeli chodzi o charakter aktywności naukowej będącej efektem sprzężenia tendencji kulturowych i warunków strukturalnych, to w tym przypadku możemy mówić o postępującej specjalizacji i rozproszeniu. Jednakże dokonuje się to w kontekście dość trwałej wewnętrznej hierarchii. W tej postaci struktura pola naukowego staje się podatna na nadużycie powodowane tym, iż głównym mechanizmem przemieszczania się w strukturze grupy mogą być przede wszystkim sieci osobistych relacji w środowisku naukowym.

Druga postać wzoru mistrza pojawia się na przeciwległym końcu *continuum* dotyczącego struktury grupy, czyli kiedy jest ona uboga. Innymi słowy mamy do czynienia z przypadkiem, kiedy grupa w trakcie swojego istnienia nie wytworzyła złożonej struktury wzajemnej zależności między członkami danej zbiorowości. Skutkuje to tym, że uczony-mistrz ma największy zakres swobody działania w porównaniu z poprzednim typem, jak i obydwoma typami fachowca, które zostaną opisane poniżej. Z uwagi na okoliczności (niską koherencję oraz ubogą strukturę) elementem strukturyzującym (przynajmniej okresowo) jest charyzma. Oznacza to, że w tych warunkach wzór mistrza wymagający uwiedzenia i zazdrości podległych mu osób, czyli uczniów, funkcjonuje w optymalny sposób. Uboga struktura i brak bądź mała koherencja stosowanych kategoryzacji przez grupę i jednostki powoduje ograniczoną czytelność reguł „gier" statusowych odbywających się w polu naukowym. Uczniowi potrzeba zatem charyzmatycznego przewodnika, który potrafi pozyskać środowiskową reputację. Wzmożone zabiegi grupowa-

nia się w nieustrukturyzowanym polu działań naukowych, mające na celu przyrost reputacji mistrza skutkują co najwyżej powstaniem szkół (naukowych), których zakres i żywotność są ograniczone. Dodatkowo możemy wnioskować, iż większa niepewność pozycji i statusu mistrza wpływa na zdecydowanie większą jego troskę o właściwy wybór ucznia bądź uczniów (w nawiązaniu do karier sprzężonych), gdyż ma on wówczas więcej do stracenia w przypadku błędnych wyborów. Przywołany wcześniej aspekt niezależności pracy naukowej w tych warunkach pozwala na namysł nad samymi regułami wytwarzania wiedzy i jej dotychczasowych osiągnięć (metarefleksja). Można to także interpretować w kategoriach potencjału krytycznego myślenia, które jest możliwe zwłaszcza w warunkach dystansu do reguł uprawianej dziedziny wiedzy. Uboga struktura środowiska naukowego sprawia, że kariera ucznia mająca prowadzić do wstąpienia na pozycję mistrza może być krótsza niż w innych okolicznościach. Jednakże na uwadze mieć należy także przypadki, które nigdy tego zaszczytu nie dostąpią w wyniku pewnych deficytów społecznych. W skrajnych przypadkach, kiedy motywy osobistego szacunku, a może bardziej podziwu, dominują nad podstawowym celem aktywności naukowej, można mówić wręcz o narcyzmie uczonego, który wymaga adekwatnej relacji z uczniem, nienaruszającej narcystycznego obrazu osoby mistrza.

Wzór fachowca (uczonego) jako przejaw kulturowych tendencji możemy również połączyć z odmiennymi strategiami działania na polu nauki oraz w kontekście nawiązywanych relacji mistrz – uczeń. Pojawiają się one po przyjęciu, iż wspólnym elementem tego wzoru jest koherencja używanych kategorii między grupą i jednostką w obliczu przeżywanej i badanej rzeczywistości. Elementem różnicującym jest natomiast czynnik strukturalny. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z wykorzystaniem tego wzoru w warunkach ubogiej struktury, a tym samym znikomej zależności od własnego środowiska. Zatem do realizacji podstawowych funkcji w roli uczonego jednostka nie potrzebuje szerokich zasobów bądź może je pozyskać z innych źródeł (skutecznie i szybciej) niż z własnego środowiska naukowego, może więc działać w sposób niekontrolowany. Głównym celem działań uczonego (fachowca) w ramach tego typu jest dążenie do podtrzymania wspólnoty klasyfikacji, co stara się także przekazać uczniom, by nie doprowadzić do rozpadu klasyfikacyjnego porządku. W kontekście postępujących zmian społecznych owa strategia działania dość szybko się dezaktualizuje. Zachowanie doczasowego kategorialnego porządku ma służyć podtrzymaniu poczucia bezpieczeństwa w obliczu zmieniającego się świata, a tym samym przedmiotu własnego badania. W efekcie możemy oczekiwać okresów rozwojowego zastoju, stagnacji w ramach działań naukowych. Relacja mistrz (fachowiec) – uczeń ma znamiona wspólnoty, czyli wymaga emocjonalnej bliskości, zaangażowania w opozycji do celowego zrzeszenia o neutralnej emocjonalności tych dwóch połączonych wspólną aktywnością naukową podmiotów. Zagrożeniem dla tej formy kooperacji mistrza i ucznia jest wspólna alienacja zarówno względem zmieniającej się rzeczywistości, a bywa, że i względem środowiska własnej profesji. Jeżeli przyjmiemy, iż rozwój wiedzy

i kompetencji dokonuje się w kontekście kontaktów i potrzeby poradzenia sobie z doświadczeniem inności, jakiejś nowej sytuacji czy problemu, to w tym przypadku ów mechanizm nie funkcjonuje. Wszelkie anomalia, których nie jesteśmy w stanie poznawczo oswoić własnym systemem kategorii, zostają wyłączone, wyparte z doświadczenia jednostki czy grupy. Postawa fachowca w tej postaci, w świetle dynamicznie zmieniającego się świata zewnętrznego, symbolizuje wspólną troskę mistrza i ucznia o przywrócenie „utraconego świata".

Ostatni typ to fachowiec funkcjonujący w warunkach bogatej struktury i silnych zależności grupowych. Zdaje się być, z uwagi na zewnętrzne warunki, kontrolowany w najszerszym zakresie ze wszystkich opisanych. Nie tylko wspólnota kategorii zbiorowych, społecznych, ale także pełna zależność od zasobów grupowych wyznacza charakter relacji pojawiających się między mistrzem i uczniem. W tych warunkach trudno oczekiwać innowacji naukowych, raczej pojawiające się momenty rozwojowe są konsekwencją postępującej kumulacji wiedzy. Zasadnym staje się długa ścieżka kariery akademickiej ucznia, wyrażająca szczególną potrzebę grupy, czyli konformizmu adepta potęgowanego przez kontrolę zasobów niezbędnych w realizowanej pracy naukowej. Problemem tego typu relacji w polu naukowym jest możliwość nienadążania nauki i poszukiwań naukowych za dynamicznie zmieniającą się rzeczywistością. Z uwagi na obowiązującą w tych warunkach zasadę rozwoju poprzez stopniowe kumulowanie pozyskiwanej wiedzy głównym przedmiotem troski środowiska naukowego stają się przede wszystkim metody badawcze pozwalające poszerzać zakres obowiązującej wiedzy naukowej. Większą troską zostają objęte kwestie dotyczące narzędzi pozwalających docierać do poszukiwanych informacji (metody i techniki badawcze) niż założenia i reguły gromadzenia wiedzy (paradygmaty czy teorie).

Podsumowanie

Przedstawiona w tekście analiza ukazuje możliwą różnorodność występujących typów relacji między mistrzem i uczniem w obszarze pola naukowego, wyłaniającą się dzięki użytej teoretycznej perspektywie, będącej syntezą koncepcji Richarda Sennetta (2012) oraz Mary Douglas (2004, 2011). Efektem tego teoretycznego związku jest możliwość uchwycenia problemu relacji społecznej mistrz – uczeń zarówno w perspektywie kulturalistycznej akcentującej tendencje i dążności jednostki zaszczepione przez system kulturowy danej grupy oraz w perspektywie instytucjonalnej wyrażającej strukturalne zależności, które w sposób znaczący określają możliwości działania jednostek. Połączenie czynnika kulturowego i strukturalnego w prowadzonej analizie pozwala dostrzec sytuacje generujące wewnętrzne napięcia, związane z funkcjonowaniem w roli mistrza i ucznia, a także w samej relacji między tymi dwiema rolami. Oddają one specyfikę aktualnych uwarunkowań społeczno-kulturowych, wykraczających poza ramy świata nauki,

a w szczególności dynamikę zmian dokonujących się w systemach społecznych wymuszających reorganizację reguł funkcjonowania, struktury interesów i układu pozycji, wręcz we wszystkich podsystemach (w tym w nauce).

Pytanie o potrzebę istnienia układu wiążącego ucznia z mistrzem w świecie nauki dziś inspirowane jest przede wszystkim właśnie tymi przeobrażeniami, które wymuszają naruszenie „tradycyjnego" związku, pozwalającego na zachowanie ciągłości wiedzy i struktury akademickiej. Obecnie jednak ów proces reprodukcji pola naukowego zdaje się nie wymagać znanej nam z historii szczególnej roli mistrza oraz wyjątkowości jego stosunku z uczniem. Rozluźnienie więzi środowiskowej, jak i zmieniający się zakres zależności generują zupełnie inne potrzeby i oczekiwania ze strony uczonego (mistrza), jak i jego ucznia. Oznacza to również, że wszelkie próby zachowania bądź powrotu do idealizowanej przeszłości, czyli „tradycyjnie" rozumianej relacji mistrz – uczeń, w obecnych warunkach może skutkować niedostosowaniem ograniczającym możliwości rozwoju kariery ucznia.

Istotnym czynnikiem zmian są także wdrażane reformy, zmieniające ustrój szkolnictwa wyższego, narzucające kierunek dokonujących się przeobrażeń w zakresie struktury środowisk naukowych w różnych dziedzinach wiedzy. Oznacza to zmieniający się charakter zależności i relacji dominujących w danej grupie dyscyplin. W nawiązaniu do zastosowanych w tekście kategorii można intepretować reformatorski zamysł i jego konsekwencje jako próbę narzucenia strukturalnej logiki funkcjonowania nauk przyrodniczych naukom społecznym i humanistycznym. Przyjmując, iż dominujące tendencje do pełnienia roli uczonego jako Sennettowskiego fachowca uwarunkowane strukturalnie są właściwe w głównej mierze naukom przyrodniczym, w których to występuje zdecydowanie większa zależność od zasobów (materialnych, laboratoryjnych itp.) oraz mniejszy pluralizm paradygmatyczny, narzucone poprzez zasady parametryzowania naukom społecznym i humanistycznym jeszcze bardziej oddalają potrzebę uczonego-mistrza (w nawiązaniu do koncepcji Sennetta).

Fakt ten zdaje się również wyjaśniać względne nasilenie się troski oraz refleksji nad kwestią potrzeby mistrza w nauce oraz w rozwoju młodej kadry (ucznia), gdyż opisany przez Sennetta kulturowy wzór fachowca jest znaczeniowo najbliżej „tradycyjnemu" postrzeganiu roli mistrza. Zatem reformatorskie działania mające pośrednio na celu zbliżenie nauk społecznych, humanistycznych i przyrodniczych do siebie, gdzie punktem odniesienia są te ostatnie, skutkują rodzącym się napięciem między strukturalnymi wymogami a tradycją uprawiania i rozwoju nauk społecznych i humanistycznych, w których to obowiązuje mniejsza zależności zarówno w wymiarze niezbędnych zasobów, jak i spójności kategoryzacyjnej (paradygmatycznej, teoretycznej).

Z uwagi na fakt, iż głębokie zmiany w nauce dokonują się obecnie i są w toku, trudno w tym momencie przewidzieć ich finalny efekt, a tym samym poszukiwać odpowiedzi związanej ze społeczno-kulturowymi rozstrzygnięciami opisanego powyżej napięcia, bazującego na odmiennych zasadach finansowania aktywności

naukowej (związanych z parametryzacją) od dotychczasowej tradycji (rutyny) uprawiania nauk społecznych i humanistycznych. Obrazem tego jest coraz bardziej złożony i zróżnicowany proces kształtowania się relacji mistrz – uczeń w polu naukowym.

Bibliografia

Douglas M. (2004) *Symbole naturalne: rozważania o kosmologii*, tłum. E. Dżurak, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Douglas M. (2011) *Jak myślą instytucje*, tłum. O. Siara, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Fleck L. (1986) *Powstanie i rozwój faktu naukowego: wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym*, Lublin, Wydawnictwo Lubelskie.

Flis A., Kapralski S. (1989) *Kulturowe mechanizmy rozwoju nauki* w: *Racjonalność, nauka, społeczeństwo*, H. Kozakiewicz, E. Mokrzycki, M. J. Siemek (red.), Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 84–108.

Fuchs S. (1992) *The Professional Quest for Truth: A Social Theory of Science and Knowledge*, New York, SUNY Press.

Glaser B. G. (1964) *Organizational Scientists: their professional careers*, Indianapolis –New York–Kansas City, The Bobbs-Merrill Company.

Kempny M., Szmatka J. (1992) *Współczesne teorie wymiany społecznej: zbiór tekstów*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kuhn T. S. (2001) *Struktura teorii naukowej*, tłum. H. Ostromęcka, Warszawa, Fundacja Aletheia.

Leszniewski T. (2013) *Autorytet w nauce a proces wytwarzania wiedzy*, „Przegląd Badań Edukacyjnych", nr 1 (16), s. 53–64.

Sennett R. (2012) *Szacunek w świecie nierówności*, tłum. J. Dzierzgowski, Warszawa, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza.

Wagner I. (2005) *Sprzężenie karier. Konstrukcja karier w środowiskach artystycznych i intelektualnych*, „Przegląd Badań Jakościowych", nr 1 (1), s. 20–41.

Znaniecki F. (1984) *Społeczne role uczonych*, wyd. 1, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.